

УДК 94 (477)

Ярослав Секо

ПОСТАТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І ШІСТДЕСЯТНИКИ (У КОНТЕКСТІ СВЯТКУВАННЯ 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПОЕТА)

У статті проаналізовано діяльність шістдесятників у контексті відзначення 150-річного ювілею від дня народження Тараса Шевченка.

Ключові слова: шістдесятники, український національний рух, пам'ятник Т. Шевченку в Києві, 22 травня, Тарасова Могила.

Як не крути, а будь-яка міфологізація починається з ювілеїв, магія яких незбагнено спонукає до перегляду усталених інтерпретацій, породжуючи нові формули та коди прочитання. У 1964 р. громадськість УРСР відзначала 150-річний ювілей від дня народження Тараса Шевченка. На державному рівні проводилися заходи за участю української інтелігенції, їх колег з інших союзних республік та іноземних гостей. Лекторії, концерти, виставки, екскурсії, сувеніри – усе свідчило про важливість дати. Та попри цю інтенсивність, невелика група молодих митців, шістдесятників за сучасною термінологією, виявилася невдоволеною якістю та змістовим наповненням заходів, а головне – запропонованим образом Кобзаря.

Відторгнення від цієї інтерпретації визначалося не мистецькими розбіжностями, а суспільно-політичним змістом, який наповнював образ Кобзаря. Провладний Шевченко поставав одним із провісників комуністичної доби, тоді як для шістдесятників Шевченко мислився “національним пророком” – першим у пантеоні великих українців. Тому 1964, шевченківський, рік став для шістдесятників роком самовизначення та остаточного розриву із пуповиною радянської мистецької й ідеологічної традиції. Зіткнення з офіційною ідеологією навколо постаті поета, спонукало молодих митців сформувати власну шевченківську традицію, у межах якої українське шістдесятництво постало самобутнім явищем національного руху.

Розмаїття і конкурентність шевченкових інтерпретацій – явище не нове. Воно виникає зі значущості шевченкового слова й чину для українства в політичному або етнічному сенсі, для тих хто проживає в Україні та за її межами, для “мертвих і живих, і ненароджених”. За висловом академіка І. Дзюби, “кожна доба заново прочитує Шевченка” [1, с. 690]. Відповідно, кожен достойний український письменник, працівник культури, громадянин, кожен, хто відчуває себе українцем, – шукаючи опертя і натхнення, визначаючи своє місце в житті, свій обов’язок перед рідним народом, незмінно відчував потребу осмислити Шевченка для себе, для своєї особистої долі та для свого громадянського діяння. І всякий недруг українського народу, коли хотів розлити його душу чи оволодіти серцем, – незмінно стикався з Шевченком і намагався накласти на нього свою руку, перефарбувати його, спотворити, зробити “своїм”. Або ж “зревизувати”, підтасувати “компромат” на рівні всякого цинізму й нікчемності” [1, с. 690].

У 1964 р. українськими шістдесятниками було закладено власну шевченкіану, а, відтак, визначено генетичний код власного покоління. Без Шевченка шістдесятництво в Україні відбулося б як суспільно-політичний рух (ефект “ХХ з’їзду КПРС”), але без нього не перетворилося б на українське мистецьке явище, і, відповідно, український суспільно-політичний рух.

Нове осмислення образу й творчості Шевченка, відображене у змінах повсякденних практик шістдесятників, хоча й прив'язані в статті до 1964 р., не можуть тлумачитися виключно хронологічно. Окремі ритуали, думки народжувалися до і після цього року. Але саме в зрізі шевченківського ювілею вони набувають необхідної значущості.

Із дискусії щодо Шевченка виросла україністика. Шевченко – це метатекст, не засвоївши який не станеш українцем. Шевченко – духовна скрепа, що з'єднала шістдесятників із попередніми поколіннями українських мистецьких і громадських діячів. У есеї “На дев'яте березня” (1967), Є. Сверстюк писав: “Не ідеалізуймо й не обожнюймо Шевченка. Але пам'ятаймо, що він душа нашого народу. Ті, хто обминув його, втратили себе і не залишили після себе навіть перегнуто “на нашій не своїй землі”. Ті, хто приймав його сповіт любови й безоглядної боротьби до останку, ті стали сіллю землі, живим утіленням національної честі, гідності, громадської поведінки. Без їхньої науки ми не могли б бути людьми. Шевченко своєю пророчою пристрасстю внутрішньо розкріпачував людей і вчив їх бути людьми” [2, с. 219].

Шевченко не належав до заборонених історичних діячів, але на його особистості та творчості тяжіло клеймо цензури. Напевно, не страшно померти невідомим. Страшно залишитися навечно відцензурованим. Офіційне радянське літературознавство приклало чимало зусиль для закріплення в суспільній свідомості однієї з традицій шевченкознавства, в якій Кобзар поставав борцем із царизмом, за соціальні права. Абсолютизація соціального моменту, й відверте ігнорування національного – її характерна риса. Повністю відкидати цей підхід з методологічного боку не доводиться. На думку О. Забужко, “жодну з дотеперішніх, часто взаємовиключних, “ідеологізуючих” інтерпретацій Шевченкової спадщини не випадає скинути з рахунку як абсолютну безпідставну” [3, с. 8]. Бо “насправді” в “Кобзарі” якраз є “і те, і інше, і третє, і десяте” *одночасно*” [3, с. 9].

Шістдесятники не відкинули здоровий глузд “офіційного шевченкознавства”, але розширили обрії шевченкіани, та можливості її застосування. Це добре ілюструє процитована теза О. Забужко, виведена із думок... шістдесятника І. Світличного. Мова йде про те, що вірні своєму “юному ідеалізму, який просвітлює, підносить, єднає” [4, с. 25], шістдесятники спробували “відбронзувати” і відкрити Шевченка [5, с. 77].

Важлива роль у цьому належала малопомітному факту зміщення часу святкування пам'яті Кобзаря з “традиційних” 9–10 березня на 22 травня. Того дня 1861 р. відбулося перепоховання тіла Кобзаря на канівській Чернечій горі. До символічного змісту цього дійства і породженої ним традиції повернувся згодом. Наразі відзначу, що шістдесятники відкинули не березневе святкування як таке, а – його тогочасний контекст. “Офіційний” Шевченко поставав у березневі дні борцем за права селян, гнівним обвинувачем царизму. Гіпотетично можна припустити, що “березневі іди” дозволяли робити Шевченка “зручним” для влади. Традиційні для українських широт о цій порі погодно-кліматичні умови дозволяли “закрити” Шевченка в просторах мистецьких палацях, залах шкіл, державних установ і заводів, а, головне – обмежити “паломництво” на Чернечу гору.

Останнє мало важливу соціальну функцію. На думку С. Єкельчика, могила Т. Шевченка в останній третині ХІХ ст. відіграла роль важливого символу в національній семіотичній системі, і в такий спосіб сприяла зміцненню національної свідомості та єдності. По-перше, вона втілила міфологічне уявлення про націю як товариство рівних братів і сестер зі спільним “батьком”. По-друге, Шевченкову могилу цілком навмисне й свідомо перетворено на “національну святиню”, адже протиставлення індивідуальної вмирущості вічному життю нації

– один із основоположних складників психологічних підвалин національної ідентичності [6, с. 51].

Зазначена функція не втратила актуальності в 1960-х рр., бо нація, за часто вживаним визначенням Е. Ренана “щоденний плебісцит”, що вимагає повторення “винайдених традицій” (Е. Гобсбаум) кожним наступним поколінням. “Шевченкова могила, – продовжу цитування С. Єскельчика, – створена й “означена” українофілами як символ у 1860–1880-х роках, стала в Російській імперії місцем народження нового українського політичного націоналізму” [6, с. 71]. По суті, дослідник підтверджує думку Б. Андерсона, про визначальну роль секулярних паломництв для формування націй як “уявлених спільнот” [7, с. 78].

У 1960–1980-х рр. маршрут шевченкового паломництва вимушено роздвоївся між київським пам’ятником Кобзарю та канівською могилою. Пам’ятник став місцем основного паломництва для національно свідомих українців, тоді як могила, з розташованим поряд музеєм-заповідником, виконували лише роль “туристичної принади, дедалі більше підупадаючи як національна святиня” [6, с. 72]. У часи, коли пропаганда націоналістичної ідеї жорстоко придушувалася, Шевченкова могила втратила більшу частину свого “українського” символічного сенсу. В семіотичній системі “радянського соціалістичного суспільства”, вона відігравала допоміжну роль [6, с. 72]. Погоджуючись із дослідником в цілому, зауважу, що паломництво до київського пам’ятника в силу різних причин перейняло функцію місця поклоніння, але зберегло зв’язок із своїм попередником через дату – 22 травня, яка завжди містично переносила учасників на канівські кручі. Схоже заміщення властиве різним релігійним системам. Так, священним обов’язком мусульман є здійснення хаджу. Однак, неможливість його здійснювати щоразу під час молитви, змушує правовірних здійснювати намаз, зорієнтовуючи себе в напрямку Мекки. Щодо нової ролі канівської могили в 1960 – 1980-х рр., то можна вважати, що вона стала одним із центрів формування “українського радянського патріотизму”, який у дечому співпадав із національним проектом шістдесятників, але переважно виступав прямим конкурентом.

Свідчення важливості 22 травня знаходимо в есе Є. Сверстюка “Остання сльоза” (1971): “... Був похоронний траур, а потім на 2 місяці спочинок Тарасові Шевченкові. Тоді він, вільний від ударів і скорбот, що лягають на тіло, вільний від ваги тіла, знову ожив у дивовижному тріумфальному травневому поході. З участю самого народу поет повернувся на Україну. Щоб під приводом поховання труни Шевченкової заснувати біля Канева першу національну святиню, його труну повезли, понесли на Україну, як труну короля...” [8, с. 95].

Світлана Кириченко вважала, що “найбільшою небезпекою для влади в “22 травні” було усвідомлення його внутрішнього українсько-російського протистояння, закладене в самому факті посмертного повернення поета з російської чужини, неволі на Батьківщину. В інших тогочасних акціях воно так виразно не прочитувалось” [9, с. 859].

За свідченням І. Дзюби, щорічне відзначення 22 травня спершу знаменувало лише той драматичний факт, що жагуче Шевченкове бажання оселитися на рідній землі могло здійснитися лише в такій сакральній формі. Народ повернув собі свого пророка. Але згодом, у міру посилення радянським режимом русифікації, і одночасної фальсифікації образу і творчості Шевченка, – 22 травня стало символом протесту проти антиукраїнської політики, символом боротьби за справжнього Шевченка і водночас символом самоствердження України. Упродовж багатьох років у день 22 травня влада мобілізувала свої сили для вистеження і залякування “українських буржуазних націоналістів”. І впродовж багатьох років українська громадськість робила того дня новий крок у своєму національному самоусвідомленні” [1, с. 685].

Шістдесятники бачили Шевченка іншим. У 1963 р. в журналі “Дніпро” була опублікована стаття Є. Сверстюка про Шевченка з провідною тезою – “Шевченко як поет народився в процесі опору середовищу” [5, с. 70]. Звідси прагнення “взрвати” офіційну шевченківську традицію з середини. Прикладом цього є літературознавча розвідка І. Дзюби “Шевченко і Петєфі”, опублікована в Братиславі 1965 р. Використовуючи праці радянських авторитетів, зокрема, А. Луначарського, молодий критик вивів Шевченка з-під методологічних обмежень офіційного літературознавства. Аби уникнути прямих звинувачень в “українському буржуазному націоналізмі”, І. Дзюба порівняв творчість Шевченка з творчістю угорського національного героя Ш. Петєфі. Останній у радянській історіографії цілком легально розглядався “національним героєм”. Легко знайшовши точки перетину творчості, спільні теми, критик підсумував: “Головний, вирішальний момент цієї схожості полягав у тому, що як і в Угорщині, так і в Україні проблеми соціального визволення органічно переплелися з проблемами національного визволення і зрослися в одне велике історичне завдання, в те, що Ф. Енгельс назвав “неминучою боротьбою кожного народу за своє національне буття”. Тому і в поезіях Шевченка та Петєфі, як мало в кого з найбільших поетів, так нерозривно зрослися мотиви національних і соціальних змагань; тому “воля” – головна ідея їх творчості – означала zarazом і соціальну, і національну волю, і народне поряdkування” [10, с. 14].

Висновки Дзюби аж ніяк не можна назвати революційними, але їх звучання в тогочасному контексті було ознакою повернення до здорового глузду. Втім, до такого прийняття/прочитання Шевченка офіційне літературознавство було не готове.

Логічне запитання: чим “національне” прочитання Шевченка не влаштовувало партію? Річ у тому, що “соціальне” прочитання Шевченка дуже добре вписувалося в марксистське (сталінське) тлумачення нації як “стійкої спільності людей, що історично склалася, виникла на базі спільності мови, території, економічного життя і психічного складу, який проявляється у спільності культури” [11, с. 45]. Не відкидаючи економічного детермінізму, шістдесятники прагнули нового єднання на нематеріальній основі, і знаходили їх у духовному світі шевченківської творчості. Таким чином, національне сприйняття Шевченка дозволяло долати дегуманізований простір марксизму, виявляючи в ньому (вкотре підкреслюю, не відкидаючи соціальної складової) “людське обличчя”. А це – класичний ревізйонізм! Не випадково, у праці І. Дзюби “Шевченко і Петєфі” уважний читач помітить схожість методології з “Інтернаціоналізм чи русифікація?” – протиставлення лєнінської і сталінської моделі.

А, відтак, Шевченко 1964 р. – ревізйоніст. Шістдесятники переглянули Шевченка, і знайшли у нього відповіді на актуальні проблеми свого часу – русифікацію, національне приниження, екзистенцію тощо. І хоча згодом політичне шістдесятництво будуватиметься на протиставленні Сталіну Лєніна, все ж, його моральною, гуманістичною основою буде Шевченко. А такий Шевченко – вище Лєніна.

Пошук нового/справжнього Шевченка розпочався з неприйняття офіційного святкування 150-річного шевченківського ювілею. Про його рівень і змістове наповнення можна судити на прикладі заходів у Тернопільській області. Так, у “Звіті про проведену роботу по підготовці і відзначенню 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка в Тернопільській області” відзначалося: “Головним змістом всієї роботи по відзначенню ювілею була мобілізація трудящих на виконання завдань семирічного плану, рішень Пленумів ЦК КПРС, висвітлення життя радянських людей, життя, про яке мріяв Кобзар” [12, арк. 44]. Залучення людей до святкування відбувалося по-ударному за допомогою різноманітних

форм. Так, у обласному огляді-конкурсі сільської художньої самодіяльності на рівні сіл взяло участь 45 184 особи, на районному рівні – 10 511, обласному рівні – 3 709. 169 осіб у складі творчих колективів мали представити область на республіканському рівні. У області було проведено 3280 виставок книг, 985 читачьких конференцій, 1460 літературних вечорів, 1538 бібліографічних оглядів. Із шевченківськими програмами в області й за її межами гастролювали обласний музично-драматичний театр ім. Т. Шевченка, обласна філармонія, капела бандуристів Струсівського будинку культури тощо. У обласній виставці образотворчого мистецтва взяло участь понад 100 народних умільців та художників професіоналів, а їх роботи мало змогу оцінити понад 7000 громадян. Виставку краєзнавчого музею відвідало 18 687 трудящих. По лінії товариства “Знання” у 1963 і 1964 рр. прочитано 4309 лекцій, проведено 3418 тематичних вечорів. У області було організоване масове розповсюдження творів Шевченка: магазинами облкниготоргу продано 10 тисяч примірників “Кобзаря”, 450 комплектів повної збірки творів Шевченка. В 1078 школах області проводилися ювілейні вечори, книжкові виставки, екскурсії, обладнані кутки Т. Шевченка тощо [12, арк. 45].

Масовість і розмах свят створювали різкий контраст із пропонованим загалу змістом. “Чиновницький” Шевченко поставав служителем партійних завдань, тоді як шістдесятники прагнули бачити в ньому вище втілення української ідентичності, символ морального опору владі. Настрої молоді щодо офіційного святкування добре передають щоденникові записи Л. Танюка. 10 січня 1964 р. він записав: “Не знаю, що це буде, але, очевидно, прийнято рішення зробити з Шевченка Корнійчука. І в інституті, і в міністерстві, і в театрі – всі затаївши подих готуються до 150-річчя Шевченка. Але робиться це на такому державному рівні, що й уже не збагнеш, кого святкують, – Шевченка чи Хрущова з томиком Шевченка у руці. Є цілий список творів, строф і рядків з “Кобзаря”, яких уживати в жодному разі не можна. Під страхом звільнення з роботи чи вигнання з партії. Газети друкують про Шевченка таке пісне й “промовисто-чиновницьке”, що сором бере” [13, с. 7]. Запис за 3 лютого доповнює загальне враження: “Ці свята плануються як вельми політичні, міжнародний рівень – пішло на цензурування віршів Шевченка, на творення образу Шевченка – інтернаціоналіста, комуніста й стахановця. Боляче слухати й читати всю цю ахінею...” [13, с. 12].

Отож, не випадково, виступаючи на офіційних березневих заходах, шістдесятники намагалися подати загалу нове бачення Кобзаря. Дисонанс викликав настороженість у чиновників від культури. У якості прикладу розглянемо план-конспект доповіді В. Чорновола у березні 1964 р. на шевченківському вечорі на будівництві Київської ГЕС. Шевченко постає як народний поет, “найбільший народний поет з усіх, яких знала всесвітня література” [14, с. 52]. Через всю його творчість “червоною ниткою проходить трепетна любов до згнаньбленого й зневажаєного рідного краю” [14, с. 53]. Молодий журналіст розкрив ті сторінки творчості Кобзаря, які в умовах радянської України, з її псевдоінтернаціоналізмом, не могли уникнути різночитання. Коли В. Чорновіл пише, що Шевченко прямо й недвозначно проклинав Росію як “тюрму-народів”, засуджував Хмельницького за Переяславський договір, “не дозував, як нині, на “позитивне” і “негативне” діяльність катів України Петра I та Катерини II”; коли Шевченко прославляв Дорошенка і Мазепу, не оминав сором’язливо ті моменти в українській історії, коли ми “скородили списами московські ребра”, то мав на увазі не лише історичний екскурс, але – проєкцію на сучасність. Читаємо: “Його (Шевченка – Я. С.) політичні поезії адресуються і в сьогодні, як гнівна засторога

“розпинателям народним, грядущим тиранам”, а також “рабам з кокардою на лобі, лакеям в золотій оздобі” і всім тим, що “серцем голі догола” [14, с. 55].

Невдоволеність рівнем і масштабом організованих владою шевченківських святкувань, спонукало молодих діячів до реалізації власних проєктів. Так, у Львові вечір присвячений дню народженню Шевченка відбувся в невеликому Театрі юного глядача, з надзвичайно бідним сценарієм. У відповідь члени Клубу творчої молоді “Пролісок” невдовзі провели альтернативний вечір власними силами в приміщенні Палацу культури профтехосвіти. Слово про поета виголосив Б. Горинь, а романси на слова Кобзаря звучали у виконанні М. Проців’ят та М. Галій. Поезію читав А. Козак. Закінчився вечір “Заповітом” [15, с. 18; 16, с. 89].

Перешкоди з боку влади лише посилили потребу в альтернативних діях. 17 березня 1964 р. проректор Київського університету власноруч розбив розміщений у вестибюлі головного корпусу шевченківський вітраж, виконаний А. Горською, О. Заливахою, Л. Семикіною. На думку С. Білоконя, “Це був не тільки мистецький твір на тему, а щось більше – згусток революційної ідеології” [17, с. 102]. Каркас, на якому кріпилося скло, митці зробили підкреслено грубим, як ґрати. Постаць Шевченка, котрий за тими ґратами пригортав чи сестру, чи Україну, доповнював текст: “Возвеличу малих отих рабів німих, а на сторожі коло них поставлю слово” [17, с. 102].

Інтерпретація роботи в бюро Київської області при правлінні Спілки художників України (13 квітня 1964 р.) була вбивчою для митців: “в образах вітража немає й найменшої спроби показати Шевченка радянського світогляду” [18, с. 270]. У підсумку Л. Семикіну і А. Горську виключили зі Спілки художників. Цікаво, що обґрунтування “антирадянськості” твору здійснено через звинувачення авторів в ухиляння у манеру середньовічної ікони – “вітраж дає грубо спотворений, архаїзований в дусі середньовічної ікони образ Т. Г. Шевченка, який нічого не має спільного з образом великого революціонера-демократа” [18, с. 269].

Критика звернула увагу на форму роботи, стилістику. Однак, здається, автори таки творили власну іконографію Шевченка, аби утвердити його у статусі національного пророка. Принаймні до цього схиляє інтерпретація Р. Корогодським шевченківської теми в творчості О. Заливахи: “До образу Шевченка мистець повертається вже на новому оберті творчості – не тематично-сюжетного, а мітологічно-символічного, точніше монументально-іконописного, осмислення. Це і портрет Тараса, композиційно й колористично витлумачений так, що мимоволі хочеться промовити перший рядок Господньої молитви. Поет весь у молитві. У молитві за Україну. Над ним – Пресвята Богородиця в образі Київської Оранти. Її звернення до Неба неначе має прихистити духовного звитяжця України” [18, с. 415].

Загальний підсумок безрезневих святкувань виявився не втішним. “Шевченківські дні пройшли ганебно”, – констатувала в листі до чоловіка В. Дрозда Ірина Жиленко: “Урочистий вечір, на якому виступали здебільшого гімнасти і штукарі, мітинг на три хвилини біля пам’ятника (до того парк було оточено міліцією, “сторонніх” не пропускали!). В Каневі не можна було цілий день і близько підійти до пам’ятника. Від самого підніжжя він був оточений. Наші хотіли покласти на могилу калину. Це їм вдалося тільки пізно ввечері. Річ у тім, що мав приїхати Скаба (секретар ЦК КПУ з ідеології. – Я. С.) класти вінок. Через те на всій дорозі до Канева через кожні десять кроків стояв мільтон. Отак! Безприкладний в історії фарс! Із півсотні студентів прорвалися у вхідні двері Оперного театру, але до зали їх не пустили. Тому вони співали у вестибюлі “Думи мої” і “Заповіт”, поки на сцені під набундюченим портретом Шевченка вигинали свої торси акробати” [19, с. 274].

У травні 1964 р. молодь організувала поїздки в Канів на святкування пам'яті Кобзаря. Про одну з них, здійснену студентами-медиками 16 травня читаємо в спогадах М. Плахотнюка. Звернемо увагу на зміст, який вкладався окремими людьми в, здавалося б, опрацьовані форми. М. Плахотнюк пригадав такі деталі: “Була подана команда, щоб до восьмої ранку ніхто не сходив з корабля. Але Люба Панченко забажала зійти на берег раніше. Їй, художниці, дуже кортіло приступити до здійснення задуманого етюд, на якому вона спробує зупинити мить сходу сонця на Чернечій горі. Про її намір почули ще кілька наших товаришів. І ось ми окремим гуртом зійшли на берег <...> Незабаром ми мовчки підносилися на Гору по дерев'яних сходах. Раптом усім відкрився пам'ятник Шевченку! Наш гурт поквапився до Шевченкової могили. Оберемок червоної калини, що ми принесли, поклали на могилу, довго стояли мовчки. Тоді не прийнято було молитися вголос. Один Вільямін (Михальчук – Я. С.) знехтував приписами комсомолу. Він ступив на Чернечу гору босими ногами, перехрестився і промовив уголос слова молитви: “Хай святиться ім'я Твоє, нехай прийде царство Твоє, нехай буде воля твоя...” І, як продовження молитви, додав: “Тарасе-батьку наш, настане день, коли вся Україна босими ногами приходитиме до тебе на прощу [20, с. 109]. Таке відвідування могили не мало нічого спільного з туризмом чи пізнавальною екскурсією. До могили Тараса приїжджали не туристи, а – апологети.

Цікавою кількома “супутніми” моментами виявилася канівська поїздка в травні 1964 р. для львів'ян. По дорозі автобус зупинили представники КДБ, аби затримати М. Гориня, І. Геля та М. Зваричевську, щодо яких була інформація про перевезення самвидаву. Але вдовольнившись І. Гелем, дозволили продовжувати подорож. Головною метою львів'ян була не тільки участь у офіційних заходах, а – покладання до підніжжя пам'ятника Шевченку латунного вінка, оздобленого символічними 150-ма лавровими листками, та написом на стрічці: “Великому сину України Тарасу Шевченку в 150-ті роковини його народження – вдячні галичани” [21, с. 19]. Реалізувати задум виявилось складно. Про труднощі читаємо в спогадах учасника акції Григорія Лупія: “Швиденько розпакували вінок і стали в кінець рядів, що вишикувалися з вінками від будинку музею до підніжжя могили. Наш вінок відразу засяяв на сонці і привернув загальну увагу. Перед нами тримали добру сотню великих із живих квітів, а ми несли невеликий віночок із золотистої латуні і гордовито замикали урочисту процесію. Та як тільки колона рушила з місця, до нас підійшли троє мужчин у цивільному і почали розпитувати, хто ми і звідкіля прибули, чому вчора не здали вінок до музею для перевірки та реєстрації згідно правил. Ми спокійно пояснювали і продовжували йти в колоні, не погоджуючись виходити” [15, с. 20].

Лише втручання відомих митців М. Стельмаха та В. Касьяна, дозволили галичанам завершити місію. Після повернення у Львів на “паломників” чекали “проробки” від секретаря обкому компартії В. Маланчука. Учасниця поїздки О. Курницька-Іванчук, яка працювала у Львівській консерваторії секретарем ректора М. Колесси, згадувала слова останнього: “Дуже добре, що ви їздили до Канева і шануєте Шевченка, але я мушу дати вам догану” [16, с. 93].

Приїжджаючи в Канів та ритуалізуючи свої дії, молоді люди, тим самим, забезпечували формування “уявленої спільноти” в термінах Б. Андерсона, де Шевченку відводилася роль національного міфу, символу, звичаю. Через постать Кобзаря відбувалося формування стійкої традиції пізнання української історії, ментальності, і, врешті, національної ідеї. Такий ритуалізований Шевченко ставав ключовим елементом ініціації українців, схильних до активного вияву власної національної ідентичності. У вужчому контексті, ці поїздки відіграли ключову роль у формуванні шістдесятників як спільноти.

Втім, найяскравішим символом розходжень у шевченковому питанні стали щорічні зібрання 22 травня в Києві біля пам'ятника Шевченка. На переконання Є. Сверстюка, “Боротьба за Шевченка” розгорталася кожного року 22 червня біля пам'ятника поетові в Києві. Саме поліційне дійство збуджувало в молоді інтерес до Шевченка більше, ніж університетські лекції” [2, с. 13].

Згідно спогаду учасника руху Я. Дзири, традиція відзначення 22 травня започаткована студентами Київського університету імені Т. Шевченка ще в п'ятдесятих [20, с. 296]. Але лише в наступному десятилітті вона перетворилася зі стихійного квітопокладання на усвідомлену акцію нонконформізму. Зверну увагу, що традиція збиратися біля пам'ятників поетів, і читати власні вірші була характерною для шістдесятників. Знамениті московські зустрічі на “Маяковке”, отримали український аналог у зібраннях 22 травня. Але якщо перші відбувалися щотижня, а відтак мали утилітарний характер, то щорічні українські відображали намір ритуалізувати життєвий триб київських шістдесятників.

Вирішальна роль у становленні традиції щорічних зібрань біля пам'ятника Кобзареві належала Клубу творчої молоді “Сучасник”, члени якого вперше зібралися у 1962 р. Через рік відбувся перший Шевченківський вечір під відкритим небом. Відкриваючи дійство, представник обкому комсомолу О. Клушин відзначив: “...У цей день Україна поховала свого сина на Чернечій горі. Хай же наше зібрання 22 травня стане доброю традицією” [20, с. 300]. Зустрічі перетворилися на традицію, яка не обмежилася інституційними межами КТМу. Після його закриття, нові представники інтелігенції приходили 22 травня до пам'ятника Кобзарю. Піком цих зібрань став 1967 р., який завершився втручанням міліції.

Організаторами зустрічі 1964 р. виступили Є. Сверстюк, Б. Рябокляч, М. Плахотнюк. Ініціатива не знайшла підтримки у владних коридорах. Секретар обкому комсомолу Л. Пустовойтенко був категоричним: “Ушановувати пам'ять Шевченка 22 травня – це образа великого російського народу” [20, с. 304]. Попри застереження обкому свято відбулося. Епізоди-враження від нього збереглися у С. Кириченко: “... Простір від входу в сквер і в усі боки від пам'ятника запруджено людьми. Натовп рухається, переливається. Виглядають знайомих, вітають одне одного. Купчаться співочі гурти, зринає пісня... Бачу, як Оксана Яківна (Мешко – Я. С.) щось наказує Михайлові Гуцеві. Він піднімається на сходи постаменту, змахує диригентським жестом... Поряд із ним стають Леопольд Яценко, Василь Лилик. Утрюх заспівують. З розрізнених гуртів голоси зливаються в злагоджене ціле. Поривно, могутньо лине в небо “Заповіт” [9, с. 858]. Невдоволення влади проявилось в нагінках окремим учасникам заходу та звільненням із роботи лаборантки Українського науково-дослідного інституту педагогіки Віри Гриценко (Лісова). Завідувач відділу О. Дзевєрін був відвертим – за те, що клала квіти 22-го до пам'ятника [9, с. 859].

Шевченківська тематика прозвучала в самвидаві 1964 р. У вересні його каналами почав поширюватися памфлет “З приводу процесу над Погружальським”, у якому невдоволення митців шевченківським питанням прозвучало відкрито: “Показовий той факт, що бібліотека була підпалена 24 травня, в час Шевченківських свят. Це надає події особливого зловісного характеру. Може не всі знають, як багато робилося протягом 1963–1964 рр. для того, щоб у тих святкуваннях не було нічого Шевченківського. Зовні Тараса ніби славлять. Бо що ж інакше робити з ним? Насправді ж йде велика шалена війна з Шевченком. Його найбільші політичні поезії (“Осії XIV”, “І мертвим і живим...”, “Розрита могила”) замовчуються. Є спеціальна вказівка суворо наглядати за шевченківськими концертами й вечорами, щоб вони проходили на рівні гопака, а то, не дай Боже, впливе щире слово Кобзаря, пробудить в когось думку про Україну, про “нашу, не свою землю”. А скільки в журналах і газетах було

цензурою знято матеріалів-статей, віршів про Шевченка, в яких сексоти побачили “натяки” на сучасне становище України” [22, с. 104].

Шевченківський експеримент шістдесятників виявився успішним. Процес “відгородження” Шевченка від офіційного образу, здійснений молодими українськими митцями, дозволив їм опертися на міцну національну традицію, й відбутися в якості самобутнього культурно-мистецького й суспільно-політичного явища. Шевченко шістдесятників постав велетом духу, зачинателем і втіленням українського руху, бунтівником та ревізіоністом. Водночас, глибоко засвоєні ритуальні практики щодо вшанування пам’яті поета стали елементом колективної пам’яті покоління, спільним досвідом, який знайшов відображення в подальшій діяльності. Зокрема, така важлива для шістдесятників у 1989 р. акція як перенесення тлінних залишків загиблих у кубинському таборі В. Стуса, Ю. Литвина, О. Тихого не може бути зрозумілою без звернення до відповідної шевченківської практики – відзначення 22 травня.

Список використаних джерел

1. *Дзюба І.* Тарас Шевченко. Життя і творчість / Іван Дзюба. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – 720 с.
2. *Сверстюк Є.* Шевченко понад часом. Есеї / Євген Сверстюк. – Луцьк, Київ: ВМА “Терен”, ТОВ Видавничий дім “Києво-Могилянської академії”, 2011. – 280 с.
3. *Забужко О.* Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / Оксана Забужко. – К.: Факт, 2006. – 148 с.
4. *Сверстюк Є.* Блудні сини України / Євген Сверстюк. – К.: Знання, 1993. – 256 с.
5. *Ми* вибрали життя. Розмова з Євгеном Сверстюком // Бунт покоління: Розмови з українськими інтелектуалами записали й прокоментували Богуміла Бердиховська та Оля Гнатюк. – К.: Дух і літера, 2004. – С. 33–90.
6. *Скельчик С.* Українофіли: світ українських патріотів другої половини XIX ст. / Сергій Скельчик. – К.: КІС, 2010. – 272 с.
7. *Андерсон Б.* Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон. – К.: Критика, 2001. – 272 с.
8. *Сверстюк Є.* Остання сльоза / Євген Сверстюк // Широке море України. Документи самвидаву з України. – Париж, Балтимор, 1972. – С. 86–96.
9. *Кириченко С.* Люди не зі страху. Українська сага: Спогади / Світлана Кириченко / Перед. сл. Ю. Бадзя. – Київ: Смолоскип, 2013. – 920 с.
10. *Дзюба І.* З криниці літ: у 3-х т. – Т. 2. Шевченко і світ; Естетика і культурологія / Іван Дзюба. – К.: Києво-Могилянська академія, 2006. – 976 с.
11. *Касьянов Г.* Сучасні теорії нації та націоналізму / Георгій Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 351 с.
12. *Звіт* про проведену роботу по підготовці і відзначенню 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка в Тернопільській області // Державний архів Тернопільської області. – Ф. 1788. “Управління культури тернопільського облвиконкому”. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 44–51.
13. *Танюк Л.* Лінія життя: з щоденників: У 2-х т. – Т. 1.: 1964–1970 / Лесь Танюк. – Харків: Фоліо, 2004. – 557 с.
14. *Чорновіл В.* Великий народний поет (Доповідь на Шевченківському вечорі на будівництві Київської ГЕС – план-конспект / Вячеслав Чорновіл // Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. – Т. 1. Літературознавство. Критика. Журналістика / Упоряд. Валентина Чорновіл. – К.: Смолоскип, 2002. – С. 49–57.
15. *Ільницький М.* Літературний Львів і шістдесятництво / Микола Ільницький // У вирі шістдесятницького руху: Погляд з відстані часу / Ідея та упоряд. В. Квітневого. – Львів: Каменяр, 2003. – С. 5–34.
16. *Процев’ят М.* Сила патріотичного піднесення шістдесятництва / Марія Процев’ят // У вирі шістдесятницького руху: Погляд з відстані часу / Ідея та упоряд. В. Квітневого. – Львів: Каменяр, 2003. – С. 84–94.
17. *Білокінь С.* На зламах епохи: Спогади історика / Сергій Білокінь. – Біла Церква: Видавець Пшонківський О. В., 2005. – 336 с.
18. *Корогодський Р.* Брама світла: Шістдесятники / Роман Корогодський. – Львів: видавництво українського католицького університету, 2009. – 656 с.
19. *Жиленко І.* Homo feriens. Спогади / Ірина Жиленко. – К.: Смолоскип, 2011. – 816 с.
20. *Плахотнюк М.* Коловорот: Статті, спогади, документи / Микола Плахотнюк / Упор. В. Чорновіл. – К.: Смолоскип, 2012. – 510 с.
21. *Квітневий В.* Лицарі національного відродження / Володимир Квітневий // У вирі шістдесятницького руху: Погляд з відстані часу / Ідея та упоряд. В. Квітневого. – Львів: Каменяр, 2003. – С. 56–71.
22. *З приводу* процесу над Погружальським // Одержимість. Інтерв’ю Юрія Зайцева з Ігорем Калинцем. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2002. – С. 98–106.

Ярослав Сэко

ФИГУРА ТАРАСА ШЕВЧЕНКО И ШЕСТИДЕСЯТНИКИ (В КОНТЕКСТЕ ПРАЗДНОВАНИЯ 150-ЛЕТИЯ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ ПОЭТА)

В статье проанализирована деятельность шестидесятников в контексте празднования 150-летнего юбилея со дня рождения Тараса Шевченко.

Ключевые слова: шестидесятники, украинское национальное движение, памятник Т. Шевченко в Киеве, 22 мая, Тарасова Могила.

Yaroslav Seko

PERSONALITY OF TARAS SHEVCHENKO AND DISSIDENTS OF 60TH (IN THE CONTEXT CELEBRATION OF THE 150TH ANNIVERSARY OF HIS BIRTH)

The article analyzes the activities of dissident of 60th in the context of marking the 150th Anniversary of the birth of Taras Shevchenko.

Key words: dissidents of 60th, Ukrainian national movement, a monument to Taras Shevchenko in Kiev, May 22, Taras's barrow.